

Ад кола да лабірынта.

Канцэпт “шляху” ў мастацкім свеце Яна Баршчэўскага.

Канцэпт шляху ў зборніку “Шляхціц Завальня...” Яна Баршчэўскага закадзіраваны ў зменлівых пераходах ад кола да прамалінейнай дарогі, якая пераходзіць ў мудрагелісты лабірынт у аповесці “Душа не ў сваім целе”.

Задача нашай працы – раскрыць сімвалічную глыбіню міфалагем кола, лініі, лабірынта.

Кола ў Яна Баршчэўскага можа быць як станоўчым, так і адмоўным.

У “Нарысе Паўночнай Беларусі” пісьменнік заўважае, што “людзі, марачы пра шчасце на зямлі, малююць яго ў розных вобразах; грэкі і рымляне верылі ў сляпую Фартуну, што, круцячы вачэй кола, уздымае людзей пад аблок і зноў апускае ў бяздонне” [1, 88]. Шчаслівая доля ў беларусаў таксама звязвалася з колам. У першым апавяданні “Пра чарнакніжніка і цмока...” чарнакніжнік Парамон вучыць Карпа: “Калі не маеш свайго чорнага пеўня, дык расстарайся дзе-небудзь, накармі яго гэтым зернем, і ён праз колькі дзён знесе яйка, не большае за галубінае. Гэтае яйка ты павінен насіць цэлы месяц пад леваю пахаю. Праз месяц вылупіцца з яго маленькая яшчарка, якую будзеш насіць пры сабе і кожны дзень карміць са свае далоні... Праз месяц яшчарка пераўтварыцца ў крылатага цмока...” [1, 98]. Парамон рыхтуе Карпа да чарнакніжніцтва, раскрывае яму таямніцу чыясця чалавека, якая схавана ў колападобным яйку. Сімволіка яйка заключаецца ў дваадзінай цэласнасці, тут цесна спляліся два пачаткі, мужчынскі і жаночы, што выявілася ў метамарфозах – чорны “перень”, “яшчарка”, “цмок”. Карпа пазнаў дваадзіную гарманічнасць, але не вытрымаў выпрабавання багаццем, стаў неспакойным, збег з дому і прапаў невядома дзе. Сваімі паводзінамі Карпа падобны да лоўчага Сямёна з апавядання “Вужыная карона”. Сямён павінен быў настраляць дзічыны, задаволіць свайго гаспадара, але яму не пашанцавала ў паляванні і лоўчы вымушаны быў звярнуцца да нячысціка. Па парадзе ліхога духа лоўчы ідзе на Ласіную гару, каб атрымаць вужыную Карону і стаць багатым. “Не першы раз выпала яму блукаць уначы па лесе і дарога гэтая не страшыла яго. Апоўначы лютыя пачвары акружылі лоўчага. Бачыць, як набліжаецца велізарны мядзведзь на задніх лапах, рыкае і хоча напасці; зграя ваўкоў ... пагражае крывавымі пашчамі...” [1, 123]. Кола ў якое патрапіў Сямён выпрабоўвае яго на смеласць, на раўнадушша і “лоўчы смела мінае ўсё гэта”. Магчыма, акружэнне ўтворанае пачварамі не палохала лоўчага больш чым пакаранне ад пана. Сямён не загінуў і ў коле танцуючых дзяўчат з вянкамі на галаве,

якія так “вабілі да сябе” [1, 123]. «Ён мінуў усе гэтыя цуды не здзіўляючыся і не зважаючы на іх.

Зніклі чароўныя здані; падзьмуў восеньскі вецер; і Сямён убачыў на ўсходзе чырвонае неба. Хутка ўзідзе сонца – спяшае да Ласінае гары.

Калі прыйшоў на прызначанае месца, убачыў чараду вужакаў... А ўжо і сонца падымаецца. Сямён страчае такога велізарнага вужа, якога ніколі не бачыў... Вуж скінуў з галавы Карону на хустку і папоўз далей... З радасцю разглядаў Сямён залаты скарб, падобны на два бліскучыя лісцікі, што зрасліся канцамі” [1, 124]. Зрошчанаць, непарыўнасць элементаў кароны паказвае на дваадзіную цэласнасць, як і ў выпадку з яйкам. Сямён атрымаў скарб, які дорыць яму часавую задаволенаць, але моц кароны нельга параўнаць з усемагутным сонцам, якое дорыць чалавеку пастаяннае цяпло і святло. Герой Баршчэўскага рухаецца пад сонцам і адчувае сілу яго прыцяжэння, увесь час прыспешвае сябе, каб зрабіць усё да ўзыходу сонца.

Шматлікія колы – кола пачвараў, кола ганцораў, якія пераадолеў Сямён, – гэта толькі контуры, ілюзіі паўнаты і завершанасці чалавечага быцця, а сонечнае кола вызначаецца не тоўненасцю і можа адорваць сапраўднай паўнатай жыццё. Беларусы з павагай, з узмоцненым трымценнем у душы ўшаноўваюць сонца. “У нядзелю, калі сонца набліжаецца да захаду” вясковыя хлопцы і дзяўчаты “водзяць карагоды” [1, 82]. З асаблівай увагай і замілаваннем любуецца вясковы люд “граннем сонца” падчас свята Купалля. Не толькі людзі водзяць карагоды, нават “дубы сыходзяцца з розных мясцін і, зрабіўшы кола, гамоняць шолахам галін, прыгадваюць, б’ццам старыя ваяры, свае гераічныя ўчынкi і даўнія заслугі” [1, 87]. “Усход сонца пасля гэтае бяссоннае, урачыстае ночы таксама крыху быць асаблівы... Узыходзіць сонца, уздымаецца над гарамі і лясамі і на вагах усяго люду рассыпаецца ў небе на дробныя зіхатлівыя зорчкі, зноў збягаецца ў адзін агністы шар; яго акружае безліч вясёлкавых кругоў і ён мігціць, кружачыся вакол свае восі...” [1, 88]. Пад час святкавання Купалы верхаводзіць не толькі агністы сонечны шар, а ўтвараецца кола непарушнай сувязі адрозных стыхій вады і агню, якія пад час купальскіх рытуалаў паўстаюць як брат і сястра. Сонечны шар прыносіць неверагодную радасць людзям і зусім не падобны да “чорнага шара чумы”, якая дакраналася да сцяны і вымірала ўся дружина рабаўнікоў і злачынцаў на чале з страшным волатам Княжам (“Нарыс Паўночнае Беларусі”). “Антыподамі” выступаюць ў Яна Баршчэўскага не толькі “сонечны шар” і “чорны шар чумы”, але і вобразы “асінавага гнязда”, якім узнагародзіла ўбогага чалавека Плачка і “д’яблага кубла” з апавядання “Рыбак Родзька”. Колападобнае змесцішча нячысцікаў

знаходзілася ў Глухім возеры, “акружаным з усіх бакоў цёмным лесам, ... Кажуць, нават у самае добрае надвор’е ў тым возеры ніколі не бачаць ані сонца, ані воблакаў на небе, ані зорак, ані месяца. Там заўсёды вада каламутная, а ноччу можна пабачыць страшныя відмы...” [1, 149]. У гэтым возеры рыбакі вылавілі д’яблава кубло. “...Рыбакі прыехалі на Глухое возера і спыніліся пасярод невялікае круглае галявіны. Вакол – цёмны лес, густыя яліны і хвоі хіліліся пад цяжарам снегу і, здавалася, што белыя муры акружаюць гэтую мясціну. Тут улетку аніколі вецер не ўздымаў хваляў, а зімою – не кружыў снегу... Рыбакі згаварылі пацеры, вызначылі месца, дзе прабіваць палонку...” [1, 150].

Сімвалічнае “кола ў коле” пачынаецца з “невялікае круглае галявіны”, змяняецца акружэннем з белых муроў і толькі што прабітай палонкай, хутчэй за ўсё, круглай формы. “Кола ў коле” падаецца аўтарам як варожае ўтварэнне, што падкрэсліваецца страшнай нязменнасцю, адсутнасцю кружлявых рухаў— “тут улетку аніколі вецер не ўздымаў хваляў, а зімою не кружыў снегу” [1, 150].

Застыласць формы напаўняецца момантамі дынамізму ў апавяданні “Белая Сарока”. Апавядальнік Якуш расказвае гісторыю Белай Сарокі і заўважае: “Вы, панове, ведаеце акружанае цёмным лесам возера Язна, дзе мяжуюць тры паветы: Полацкі, Себежскі і Невельскі ...” [1, 205]. Так Якуш паведаміў пра першае кола і прыпомніў, што “недалёка ад таго возера быў вялікі маёнтак жмў у ім пан, якога і цяпер, успамінаючы, называюць Скамарохам...” [1, 205]. “...Ён як зазвычай пазіраў у лустэрка, падкручваў вус і ўважліва прыглядаўся да свайго круглага твару, што, як расказваюць, быў накішгалт поўні...” [1, 205]. Досыць круглы твар героя і з’яўляецца сімвалічным “колам”, якое не стала аморфным і закасцяненым, а падверглася хваляванню у сувязі са з’яўленнем Белай Сарокі. Страшная чараўніца, “зрабіўшы колькі рухаў на сталі, ...глянула на гасцей, лёгка як вецер, зляцела на падлогу, - і вось ужо бачаць усе перад сабою кабету дзіўнае прыгажосці...” [1, 212]. Кружлявыя рухі Белай Сарокі прынеслі шмат зла, ...”страшная чараўніца патаемна разаслала ва ўсе бакі шкоднікаў, каб яны крыўдзілі бедных сялян...” [1, 212]. Белая Сарока сама асабіста не шкодзіць, як гэта рабіла кабета Інсекта з апавядання “Кабета Інсекта”, якая ўзлятала са стальніцы, кружляла вакол галавы пана А., “хацела ўбіцца ў валасы” [1, 294]. Кружлявыя рухі кабеты Інсекты ледзьве не згубілі пана А, але стан кружэння змяняе людзей не толькі ў горшы бок, як гэта было з Белай Сарокай і кабетай Інсектай. Кружэнне выратавала Гордага Філософа. Ганарлівец быў пакараны за блюзнерства, яго галава вокамгненна была ператворана ў нейкі шарык. “Філософ, круцячыся на адным месцы, мармытаў няўцямныя словы. Ледзь

вырываліся з грудзей яго ўздыхі, а калі падняў рукі ў неба, імгненна ўбачылі над яго плячыма звычайную чалавечую галаву...” [1, 306].

“Кручэнне Філосафа” раскрывае сувязь паміж святым небасхілам і грэшнай зямлёй. Узмацняецца гэтая сувязь на Пачаноўскай гары, малюнак якой падаецца са слоў сляпога Францішка ў апавяданні “Плачка». Недалёка ад возера Рабло, дзе на выспе размяшчаецца дамок сляпога Францішка, стаіць Пачаноўская гара. “Пра гэтую гару між людзей ходзяць розныя апавяданні. Кажуць, што калісь там быў кляштар і касцёл, і хоць не відаць ніякіх знакаў, кажучь, быццам чуваць з-пад зямлі спеваы і галасы званоў.

Іншыя расказваюць, што на самай вяршыні гэтае гары, уначы, у сваім жалобным уборы, упаўшы на калені, рукі і вочы ўздымаючы да зорак, малілася са слязьмі Плачка. Перад ёю адкрылася ноба, найяснейшае сонечнае святло разлілося ўверсе гэтак, што ў лясах і на палетках прачнуліся птушкі і звяры і ад слёз гэтае касеты ўтварылася крыніца жывое вады...Хто нап’ецца з гэтае крыніцы і пазнае сірату, той будзе вешчуном...” [1, 172].

Містычная Плачка найчасцей праходзіць праз некалькі колаў. Аўтар падрабязна паказвае і “выспу” паўночнага возера Рабло, і “вяршыню” Пачаноўскай гары і новаўтвораную “крыніцу” і «велізарнае асінае гняздо» [1, 167], сімваліка якога прачытваецца як месца нараджэння першапродкаў.

Міфалагема кола, сімвалічная форма “кола ў коле” ў апавяданнях са зборніка “Шляхціц Завальня...” вызначае цэласнасць мастацкай прасторы як ў вертыкальным, так і ў гарызантальным зрэзе, што перадаецца праз рухі і жыццядзейнасць Плачкі, старога сляпога, шляхціца Завальні, зухаватага Васіля, Сына Буры.

Вобра кола сімвалізуе імкненне герояў да страчанай цэласнасці, да свабоды, да духоўнага ўзбагачэння. Шляхціц Завальня са шкадаваннем гаворыць, што большую палову свайго жыцця ён жыве як пустэльнік, і толькі тады, калі замерзне возера Нешчарда, то побач з сядзібай шляхціца пройдзе вялікая дарога, па якой будуць рухацца грузоныя вазы ў Рыгу, будуць прыязджаць да Завальні начлежнікі. З аднаго боку, кола ізаляванасці, у якое трапляе Завальня, прыносіць дабро. Яно спрыяе духоўнаму росту героя, Завальня доўгімі восеньскімі вечарамі дасканала вывучае Біблію--галоўную кнігу свайго жыцця, самапаглыбляецца ў роздумах пра сэнс чалавечага жыцця, пра дабро і зло, але шляхціц пакутуе ад пустэльніцтва, пад час якога ён не можа атрымаць своечасова новую інфармацыю, не можа ісці ў нагу з часам, таму герой Баршчэўскага ўвесь час думае пра “вялікую дарогу”. Шляхціц Завальня пастаянна клапаціцца,

каб знячэўку не ўсхадзіўся вецер, не замёў дарогу і не згінулі людзі, што трапілі пад Буру і бездарожжа. Завальня гаворыць Францішку: “Маё жытло — гэта порт на беразе мора; мушу кожную буру ратаваць ад няшчасця падарожных”.

Герой Баршчэўскага мае свае правілы выхаду з тлумнага жыццёвага бездарожжа. Гэта руплівая праца, пачцівая вера, суладнае жыццё з прыродай. Гэтым правілам навучыўся Завальня сам, пераймаючы вопыт іншых. Перад яго слыхам праходзяць шматлікія апавяданні пра тое як чалавек вырываецца з кола жыццёвых пакут, як выбудоўвае сваю дарогу. Амаль усе апавядальнікі і госці Завальні, героі - фантастычных гісторый, якія праслухаваў гасцінны гаспадар,- пілігрымы, падарожныя “яўныя” і “неяўныя”. Да такіх “схаваных” вандроўнікаў мы адносім рыбака Родзьку, які, на першы погляд, жыве аседла, рэдка пакідаючы свой дагледжаны дамок. Колападобная замкнутасць і зачыненасць паўсядзённага жыцця рыбака Родзькі не перашкодзіла яму спасцігнуць таямніцы прыроды, прайсці шлях у прыроду. Пра Рыбака Родзьку Завальня кажа з упэўненнасцю: “Раскажы нам якую цікавую гісторыю, што зазнаў сам, або чуў ад старых людзей, дарэчы цяпер неба яснае і ветру няма: не будзеш блукаць. Але хоць бы і завяя дарогу зямля, табе кожная купіна лазы ці трыснягу густога пакажа шлях, бо ты з дзяцінства ведаеш на гэтым возеры кожны куток” [1, 145].

Загадкавы Сляпы Францішак, якога называюць грамадзянінам усяго свету, шмат падарожнічаў і набыў як падарунак выспу пасярод возера Рабло і дамок. Выспа і стала тым колам спакою і адпачынку для сляпога Францішка.

Сімвалічная пара “кола-дарога” вызначае сцэнарый жыцця лоўчага Сямёна, цыгана Базыля, зухаватага Васіля, сына Буры. Калі “кола” жыцця Завальні хоць на некаторы час можа выпраміцца ў прамую дарогу, то жыццёвае кола Васіля (апавяданне “Зухаватыя ўчынкi») не стала прамой і акрэсленай дарогай. Васіль вылучаўся і адасабляўся ад вясковай грамады, аўтар ні разу не падаў малюнак, дзе б Васіль міралюбіва жыў з аднавяскоўцамі, нават у той «першы раз, калі ўсе разам адбывалі паншчыну, напрацаваліся, “усеўшыся на лужку ў кола”, гаварылі пра тое ды пра сёе, Васіль вырваўся з кола згуртавання, парушыў пакой Лясуна. Цеснае ідылічнае “кола” роднай вёскі не задавальняла Васіля. Яно не прываблівала героя так, як прыцягвае да сябе выратавальнае кола хаты Завальні. Падарожныя, паблукаўшы па возеры, “не ведаючы ў які бок падацца” [1, 93], едуць да дома, які акружаюць высокія валы і снежныя сумёты. Васіля такі варыянт не задавальняе, нават раздражняе, ён, зухаваты, пабратаўся з віхорам. Кола, створанае сялянамі, вызначалася

моцнай сілай згуртаванасці, а віхрстыя кругі прынеслі ў жыццё Васіля няўстойлівасць, невызначанасць. Калі кола разглядаецца як завершанасць, устойлівасць, то віхор – гэта шэраг колаў, якія перадаюць працэс фарміравання канчатковай пазіцыі героя. Васіль не прыймае поглядаў вёскі, не слухае свайго апекуна, але яшчэ не ведае якім шляхам ісці. Ён спрабуе атрымаць багацці каля “Вужовага каменя”. “Пасля заходу сонца, калі вечаровы змрок ахутаў палеткі, ідзе ён на палеткі і сядзе на камень. Хмары закрылі неба, цямнее ў полі, усюды глуха... Васіль бачыць як снуюцца перад ім здані..., скачуць у скрутах вакол страшыдлы з сабачымі галовамі і казлінымі нагамі. Васіль смела паглядаў на гэта, мяркуючы, што зараз пакажуцца скарбы. Раптам бачыць, як хтось зварочвае з дарогі і набліжаецца да яго. Гэта быў Марцін...” [1, 114]. Паўкруг аддзяляе Васіля ад Марціна, зухваты хлапец адарваўся ад “цеснага” для яго кола, ён шмат думае пра сваё жыццё і магчыма, гэтыя “страшыдлы ў скрутах” не што іншае як думкі героя, выразна не акрэсленыя, не пазначаныя канкрэтнымі планами і мэтамі. Васіль яшчэ не знайшоў правільнай дарогі, не ведае яе і Сын Буры (апавяданне “Сын Буры”). Фантастычны сын Буры, “сын бацькоў, гнаных Бураю і Неспакоем” [1, 175], бацька яго не разарваў жалезных кайданаў, якія колькі год уціліліся ў яго рукі і ногі. Сын Буры імкнецца вырвацца з колаў няволі. Пуцяводнай зоркай для яго стала “цудоўная багіня” ў сукенцы ярэлілавых барваў і з кветкамі на галаве, але яна знікла і Сын Буры “блукіае па волі буры” [1, 175].

Неспакой завалодаў Пакутным Духам, ён не можа трымаць, «у цяжкай немачы цела напружыўся слых і вочы зрабіліся, як вочы духа. Бачыць і чуе далёка – ж ахлівая хвароба! Не могучы яе трымаць, мяняе свае абліччы і не знаходзіць палёгкі [1, 217]. Пакутны Дух пакідае сваё цялеснае кола, мяняе абліччы і ўцякае ў лясныя нетры, пакідае свой край, жыве ў дастатным неспакоі. Вызваляецца з цялеснага кола і ўрач Саматніцкі. “Пэўнага дня, калі ён меў намер ісці да хворых, намазваў сваё цела, каб засцерагчыся ад пошасці, адна асоба, якую ён моцна кахаў, недзе ў далёкім краі цяжка захварэла на халеру. Саматніцкі гэта ўбачыў, бо кажуць, што душа, калі яе не абцяжарвае цела, далёка бачыць і чуе... пакінуўшы цела ля брамы хутара, паляцеў, каб як паспець з таемнымі лекамі...” [1, 319].

Саматніцкі прайшоў праз некалькі колаў. Гэта кола яго цела, кола хутара, які так яскрава супрацьпастаўлены разлегламу стэпу Валыні.

Саматніцкі наведаў два сады, Сафіеўскі і Гайнараўскі. Сафіеўскі сад акружала незвычайная прыгажосць, якая сціснула сад ў кола штучнасці, ўмоўнасці і несвабоды. “Заснавальнік Сафіеўскага саду, валодаючы велізарнымі маёнткамі, мільёнамі лічачы свае скарбы, не ведаў

пакутаў жабрацтва, не думаючы ні пра што іншае, як толькі пра прыемныя забавы, хацеў гэты сад з крышталёвымі водамі і квяцістымі далінамі зрабіць пенатамі грэцкіх багіняў; і гэта сталася сярод разлеглых стэпаў Украіны, дзе раней воку не было за што зацапіцца” [1, 323].

Пры знаёмстве з Гайнараўскім садам герой “не заўважыў аніякае агароджы” [1, 323], гаспадар саду правёў Саматніцкага вузкімі сцежкамі ў дзікім лабірынце, у лабірынце нескранутасці і прыроднай чысціні. Гайнар добра арыентуецца ў лабірынце і выразна ўсведамляе мэты сваго жыцця. Ён упэўнены, што “чалавек, які нязменна ідзе да мэты, не толькі зямлю, але і атмасферу можа змяніць...” [1, 325]. Мэтай жыцця для Гайнара стала вывучэнне таямніц роднай зямлі. Вучоны прыродазнаўца, Гайнар прайшоў шлях у лабірынце натуральнасці і «наследаваннях прыродзе» выразна ўсведамляючы сваё месца ў “бясконцым ланцугу” жыцця, у бясконцай аб’яднанасці часу сучаснага і мінулага. Гайнар, Іан Рылец стаяць над часам, яны могуць узнавіць і даследаваць мінулае, каб не паўтарыць памылак мінулага ў сучасным жыцці. Герой адвесці “Душа не ў сваім целе” ў параўнанні з дзеючымі персанажамі апавяданняў са зборніка “Шляхціц Завальня...” не пакутуюць ад “кружэнняў у часе”, ад бездарожжа і блуканняў у дарозе.

Канцэпт шляху ў Яна Баршчэўскага раскрываецца праз ключавыя вобразы: кола-прамая лінія, кола і некалькі сфер, кола і кропка (кропля крыві), вяршыня, радзімка на вуснах Варкі, кола і востраў, або выспа на возеры, кола – лабірынт, кола і ланцуг.

Метамарфозы кола паказваюць на рух аўтарскай думкі ад сацыяльных праблем да шырокіх філасофскіх абагульненняў; ад рэгіянальных праблем да агульначалавечых.

Метамарфозы кола — гэта рух па спіралі. Так у апавяданні “Плачка” мы назіраем рух ад выспы на возеры Рабло і Пачаноўскай гары, мяркуем, што яны маюць колападобную аснову, – і да вяршыні. Падобны рух, хаця і ў іншым сэнсавым адценні, мы прасочваем у апавяданні “Радзімы знак на вуснах”, дзе “кола” людскіх фантазій групуецца вакол невялічкай плямкі на вуснах Варкі. Кола абрамляе сядзібы шляхціца Завальні, рыбака Родзькі (зборнік “Шляхціц Завальня...”), хутарок Саматніцкага (“Душа не ў сваім целе”).

Кола ў Баршчэўскага, з аднаго боку, сімвалізуе аснову і пакой, паказвае на завершанасць, цэласнасць чалавечага быцця, а з другога боку, яно становіцца варожымі ціскамі чалавечай свабоды, як у выпадку з добраахвотнымі чарнакніжнікамі. Часам пісьменнік паказвае прарыў з “кола” забабонаў і прымхаў, але герой, вырваўшыся з кола, трапляе ў

кружэнне часу, у бездарожжа. (“Радзімы знак на вуснах”, “Кабета Інсекта”, “Жабер-трава”).

Літаратура:

1. Баршчэўскі Я. Выбраныя творы / Укладанне, прадмова і каментарыі М. Хаустовіча/ – Мн.: Беларускае кнігазбор, 1998.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ